

О.Л. Позіховський, К.П. Бунятян

ПАМ'ЯТКИ КУЛЬТУРИ КУЛЯСТИХ АМФОР В ОКОЛИЦЯХ ОСТРОГА

Публікація поповнює добірку пам'яток культури кулястих амфор на Західній Волині, відкритих, головню, останнім часом.

Ключові слова: Західна Волинь, культура кулястих амфор, поселення, поховання.

Перша на Західній Волині кам'яна гробниця до-
стеменно культури кулястих амфор (ККА), що
потрапила в анали історіографії, була виявлена
1900 р. неподалік Острога, поряд с. Межиріч в
уроч. Фільварок (Свешников 1983, с. 27—28,
табл. VII). За незначної загалом кількості таких
пам'яток найбільше їх припадає саме на Острог
і його околиці. І ця тенденція зберігається, хоча
суттєвим поповненням їх не можна похвалити-
ся. Нині поховань побільшало на три. У рік ви-
ходу зведення І.К. Свешнікова в с. Новомалин
селяни зруйнували кам'яну гробницю; 1997 р.
О.Л. Позіховський обстежив зруйноване гос-
подарськими роботами ґрунтове поховання в
с. Михалківці (див. нижче); 2006 р. досліджена
кам'яна гробниця з розміщеним поблизу похо-
ванням тварин у пункті Острог-Земан — поряд
оригінального могильника енеолітичного часу
(Позіховський, Самолюк 2006; 2007).

З цією ситуацією контрастує кількість
пунктів, де під час розвідок чи розкопок вияв-
лені сліди діяльності населення ККА у вигляді
уламків кераміки, крем'яних знарядь чи навіть
об'єктів цієї культури. Врахування їх трохи до-
повнило карту пам'яток Острожчини та Укра-
їни загалом (Szmyt 1999), але число їх повсяк-
час зростає (приміром: Прищепа, Ткач 2006).
Про такі пам'ятки, головню в межах Острозь-
кого р-ну, ще не введені до наукового обігу або
введені частково, теж піде мова (рис. 1).

Поховання

Михалківці — ґрунтова могила зруйнована
1997 р. під час риття кагату. Її розміри не вста-

новлені, глибина 1,1 м. У південній частині до-
лівки О.Л. Позіховський виявив *in situ* нижню
частину кісток ніг, біля яких були помітні сліди
від посуду — ямки і кілька уламків амфори в
одній із них. У викиді трапилися фрагменти від
тієї само посудини та ще трьох. Відтак, небіж-
чик був похований головою на північ та в су-
проводі щонайменше чотирьох посудин, роз-
міщених в ногах (1—4), та сокири (5), позиція
якої не встановлена.

1. Куляста амфора (рис. 2, 1)¹ з циліндрич-
ною горловиною, чотирма вушками та плос-
ким чітко виділеним дном. Зовні чорно-сіра
з коричневими плямами, зсередини — чорна.
З обох боків помітні горизонтальні смуги від
загладжування. Злам чорний, у тісті доміш-
ка дрібно потовченого вапняку. Оздоблена на
плічках горизонтальною смугою з двох рядів
вертикальних відбитків прямого штампа, об-
лямованої знизу та зверху рядами відбитків ку-
тового штампа. Орнамент заповнений білою
пастою. Н 30,0 см, Д вінець 20,0 см, Д тулуба
30,0 см, Д денця 12,4 см, товщина стінок 0,4—
0,6 см.

2. Куляста амфорка (рис. 2, 2) з циліндрич-
ною горловиною та двома вушками, денце не
реконструюється. Зовні чорна, добре загладже-
на, з дрібними порами, зсередини темно-сіра з
горизонтальними смугами від загладжування,
підлощена. Злам чорний, у тісті домішка дрібно
потовченого вапняку. Стиль оздоблення пере-
гукується з попередньою амфорою, але візеру-
нок скомпонований дещо інакше. Центральну
смугу становлять ряди вертикальних відбитків

¹ Рисунок виконаний В.О. Самолюком (Михалківці,
Бродів) і Д.Ю. Вертелецьким.

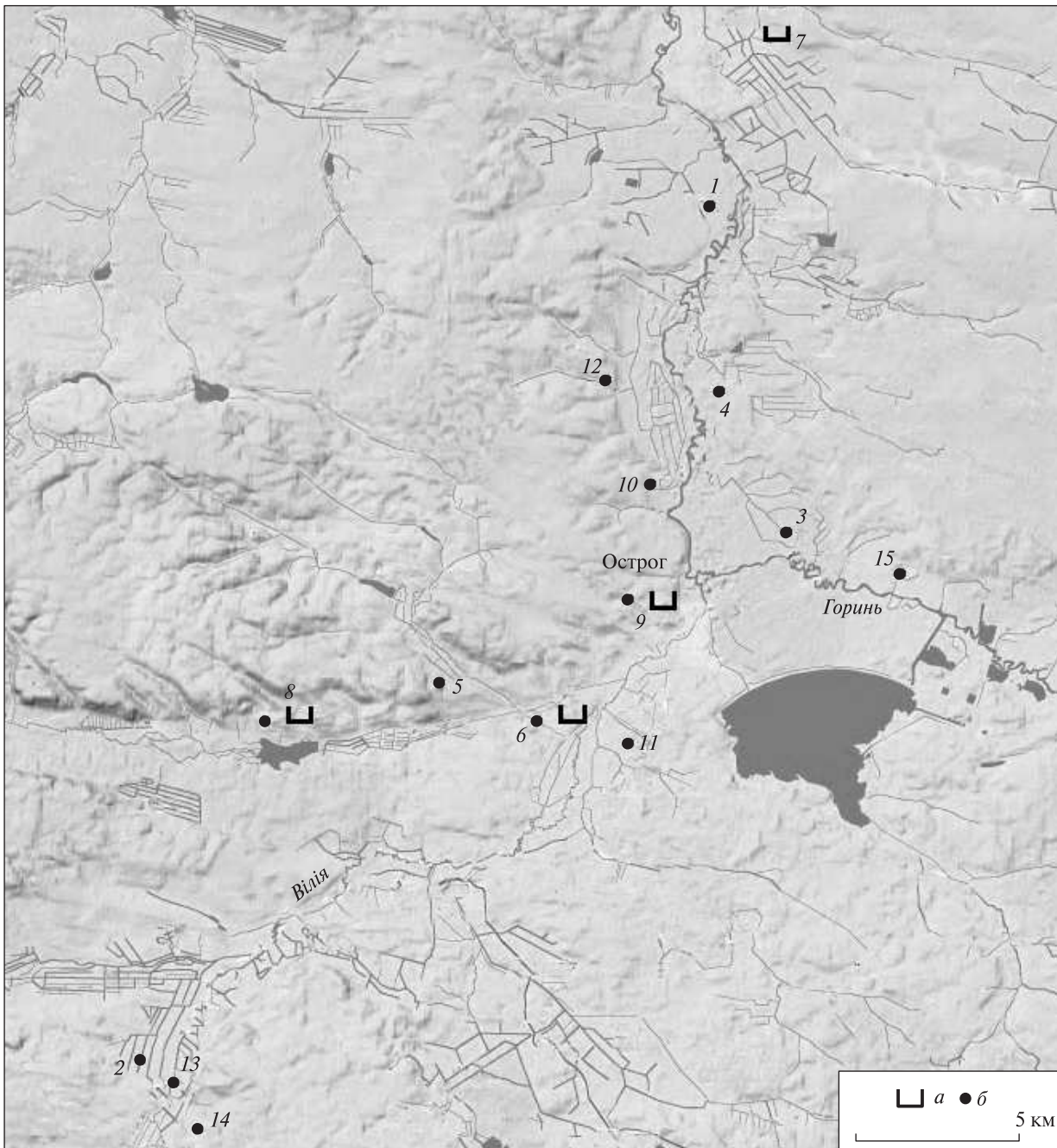

Рис. 1. Пам'ятки культури кулястих амфор в околицях Острога: 1 – Бродів, 2 – Вілія, 3 – Вільбівне, 4 – Кургани, 5 – Лючин, 6 – Межиріч, 7 – Михалківці, 8 – Новомалин, 9 – Острог, 10 – Розваж, 11 – Слобідка, 12 – Хорів, 13 – Заріччя, 14 – Карпилівка, 15 – Нетішин. Умовні позначки: а – поховання, б – поселення

прямого штампа, що суцільно охоплюють горловину та спускаються на плічка пасмами. Знизу і зверху вони облямовані смугами з відбитків кутового штампа. Орнамент заповнений білою пастою. Н приблизно 15,0 см, Д вінець 9,4 см, Д тулуба 13,0 см, товщина стінок 0,4 см.

3. Вазоподібна посудина (рис. 2, 3) з двома вушками та чітко виділеним дном. Зовні сірувато-коричнювата, заглажена, зсередини темно-сіра. В тісті домішка слюдистого піску та потовченого

біло-рожевого каменю (зерна до 0,4 см і дрібніші). Н 14,0 см, Д вінець 16,0 см, Д тулуба 23,0 см, Д денця 10,0 см, товщина стінок 0,4–0,5 см.

4. Амфора (рис. 2, 4) з тулубом овоїдної форми, вузькою циліндричною горловиною та слідами двох масивних ручок. Денце не вціліло. Зовні темно-коричнева з розчесами, всередині темна, сіро-чорна з розчесами, заглажена. Злам черепка чорний, у тісті домішка дрібно-слюдистого піску та окремі зерна (до 0,4 см) по-

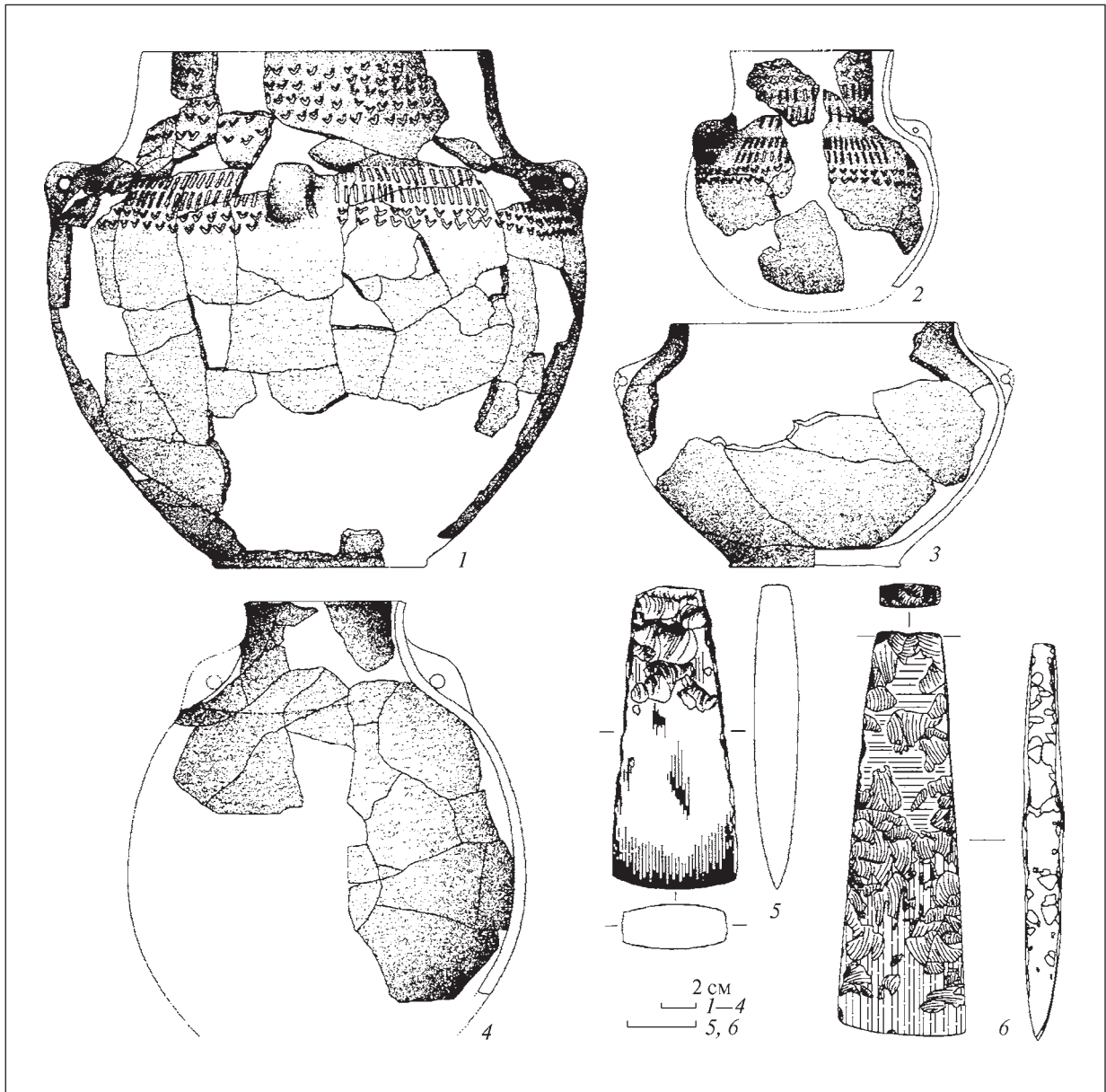

Рис. 2. Супровід поховань: 1–5 — Михалківці; 6 — Новомалин

дрібненого каменю рожевого, сірого та білого кольору. Вціліла висота 23,0 см, Д горловини 8,2–8,6 см, Д тулуба 23,0 см, товщина стінок 0,4–0,6 см.

5. Трапецієподібна шліфована сокира-тесло з чорно-молочно-сірого кременю (рис. 2, 5). Стінки дещо випуклі. Довжина 8,9 см, ширина леза 3,8 см, обушка — 2,1 см.

Це третє на Західній Волині поховання ККА, достеменно влаштоване в ямі. Інші виявлені біля с. Городок в уроч. Мала Рудка під Рівним (Сवेशников 1983, с. 21–22) та біля с. Оздів Волинської обл. (Мазурик, Панишко 1998).

Новомалин — пункт внесений І.К. Сवेशниковим до зведення пам'яток ККА як непев-

но документована через невцілілий супровід кам'яна гробниця, виявлена випадково наприкінці 19 ст. (Сवेशников 1983, с. 28). Нині він надійно лишається в списку пам'яток ККА. 1983 р. на північно-східній околиці села, на пологому схилі краю плато, селяни зруйнували гробницю з вапнякових плит і брукованою дрібним камінням долівкою, орієнтовану південь—північ. За їхньою інформацією, в ній був один скелет. У викиді О.А. Бондарчук і О.Л. Позіховський знайшли фрагмент середньої частини тулуба амфори. Місцеві мешканці також передали до Державного історико-культурного заповідника м. Острог трапецієподібну сокиру-тесло з темно-сірого волинського туронського кременю.

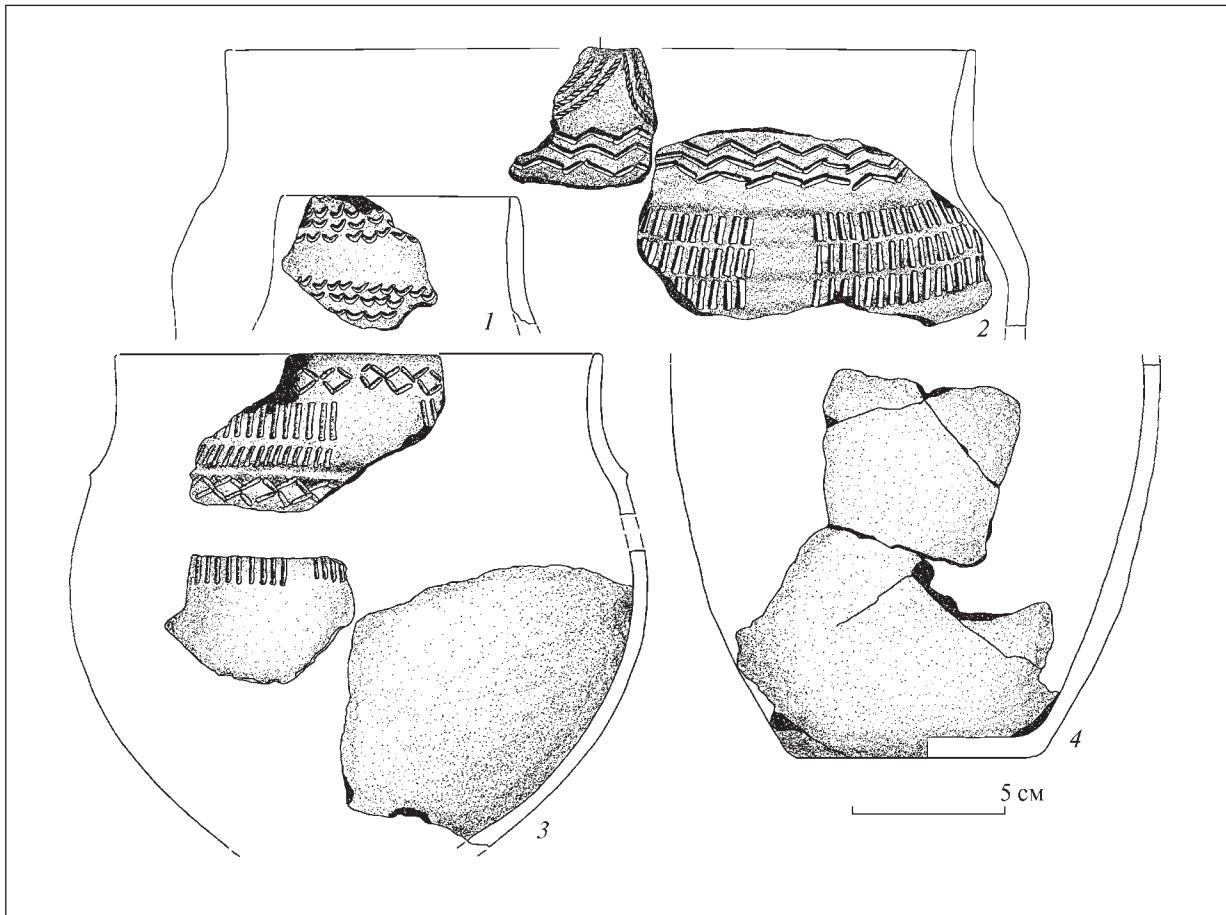

Рис. 3. Острог, уроч. Карпати. Знахідки з кам'яної гробниці

ню. Її розміри: довжина 11,7 см, ширина обуха 1,8 см, леза — 3,7 см (рис. 2, 6).

Додамо, що на захід від села обстежені два поселення значних (за поширенням матеріалу на поверхні) розмірів, де 2007 р. зібрані артефакти різних культур, зокрема й ККА.

Острог, уроч. Карпати — кам'яна гробниця, виявлена випадково 1969 р. на північній околиці міста. Повторне звернення до цієї пам'ятки спричинено дещо «вільною» передачею супроводу. У Державному історико-культурному заповіднику м. Острог уцілили уламки від чотирьох посудин, вигляд яких відрізняється від поданих у публікаціях (Сवेशников 1983, с. 27, табл. V, 1, 4—6; Szmyt 1999, Pl. 30, 1, 2, 8, 9).

Фрагмент вінця вузькогорлої амфори, оздобленого двома горизонтальними смугами орнаменту у вигляді реб'ячої луски (рис. 3, 1). Поверхня темно-сіра, лощена; маса відмулена, з природною домішкою дрібного піску, злам тришаровий. Д 7,6 см, товщина 0,5 см.

Два фрагменти (третій втрачений) верхньої частини широкогорлої великої амфори (рис. 3,

2), орнаментованої шнуровими фестонами під краєм виливу та прямокутним штампом — потрійна смуга зигзага внизу горловини і три ряди вертикальних відбитків на плічках, згруповані в пасма. Поверхня з обох боків темно-коричнева, заглажена (зсередини помітні горизонтальні вузькі смужки); маса щільна з домішкою подрібненого кварцу, жорстви та грудочок висушеної глини. Д вінець приблизно 24,0 см, товщина стінок 0,6—0,9 см.

Три фрагменти невеликої широкогорлої амфори (рис. 3, 3), оздобленої прямокутним штампом (фрагмент з вушком втрачений). Горловина орнаментована смугою подвійних рядів зигзага, що утворюють ромби, облямованої знизу подвійним рядком вертикальних відбитків, згрупованих у пасма. Такий само візерунок, відділений від горловини потовщенням-валиком, схоже, був продубльований і на плічках. Поверхня темно-сіра, лощена, зсередини тоненькі смужки від заглажування; маса відмулена, домішка перегорілого кременю різного розміру, злам одношаровий, темний. Д вінець 16,0 см, товщина стінок 0,5 см.

Фрагменти нижньої частини стрункої амфори (рис. 3, 4). Поверхня коричнева, лощена; маса відмулена, домішка грудочок висушеної глини, кровавика та природна — дрібного піску, злам одношаровий. Д денця $7,8 \times 8,1$ см, товщина стінок $0,4-0,5$ см.

Зауважимо, що не зовсім вдало проілюстрований І.К. Свешніковим і інвентар із гробниці Межиріч, особливо сокири-тесла. Неточності в ілюстраціях і описі матеріалу загалом підривають довіру до інформації вченого. Це тим паче очевидно з появою праці М. Шмит, рисунки якої вочевидь демонструють певні розбіжності з поданими І.К. Свешніковим, як, приміром, кераміка з поховань у Городку уроч. Мала Рудка (пор.: Свешников 1983, табл. IV, 3, 8; Szymut 1999, Pl. 7, 3, 4) та ін.

Сліди поселень ККА

Бродів — сліди поселення на північ від села на першій надзаплавній терасі лівого берега Горині виявив наприкінці 1970-х рр. О.А. Бондарчук. У 2008 р. у місці найбільшого скупчення знахідок О.Л. Позіховський і В.О. Самолюк заклали розкоп площею $23,8$ м² і шурфи, в яких виявлені матеріали від доби енеоліту до XVII ст. (Прищепа та ін. 2008). Об'єкт ККА (за польовою документацією, об'єкт К) поруйнований збоку обривом, а зверху — котлованом споруди XVII ст. В її долівці виявлено нижню частину округлої в плані ями діаметром $1,1$ м, що розширювалася до дна до $1,7$ м. Висота вцілілої частини $0,7$ м (рис. 4).

У заповненні ями виявлені дрібні уламки посуду (рис. 5), оздоблені прямокутним штампом, вдавненнями від пальця зі слідами нігтя (найбільше), два фрагменти зі шнуровим орнаментом і оздоблений ритованими лініями, заповненими білою пастою. Привертають увагу уламки великої амфори з вушками та рельєфним горизонтальним валиком на плічках, від якого вгору відходить вертикальний (рис. 5, 1). Діаметр вінець $24,0$ см, товщина стінок $0,5-0,7$ см. Загалом кераміка виготовлена з добре вимішаної щільної маси з домішкою дрібної жорстви, перегорілого кременю та природного дрібнослюдистого піску. Поверхня заглажена, іноді підлощена, чорно-коричневих відтінків.

З-поміж інших знахідок — чотири кістяні проколки (рис. 6, 1-4), крем'яні вироби (рис. 6, 5-8) із західноволинського туронського кремнію сірих відтінків, зокрема кутовий різець на сколі шліфованої сокири (рис. 6, 6)

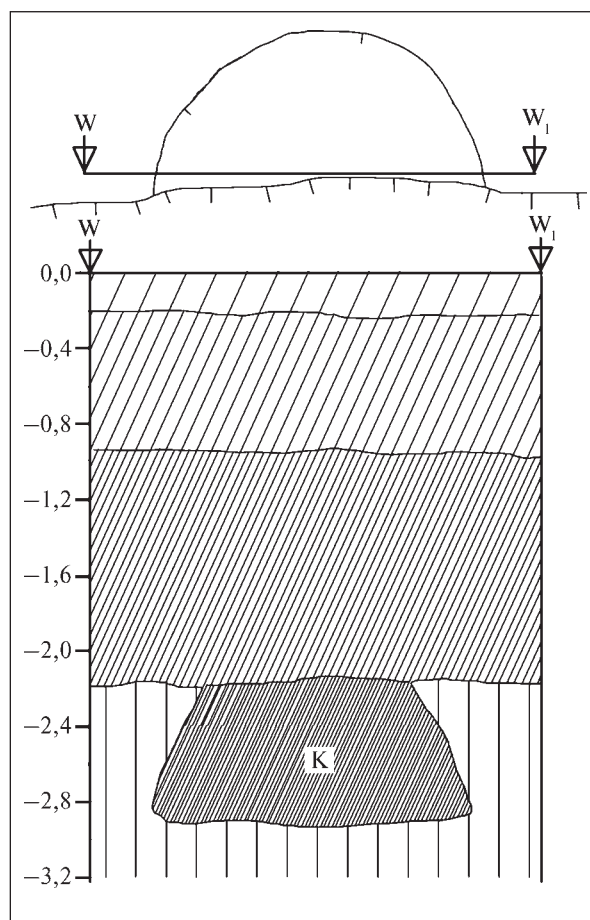

Рис. 4. Бродів, об'єкт К

і 12 річкових мушель з просвердленим отвором (рис. 6, 9). Мушлі родини *Theodoxus* (визначення канд. геогр. наук Р.Я. Дмитрука), які були, мабуть, разком на шию чи руку (браслет), вперше знайдені на Західній Волині та вкрай рідкісні і в сусідній (польській) групі ККА (Wiślański 1966, s. 45). Зокрема, разок намиста з мушель *Himnea ovata* трапився в Потирах у похованні 1 (Nosek 1967, s. 335, гус. 101).

У культурному шарі знайдено ще декілька уламків кераміки, зокрема й оздоблений візерунком у вигляді риб'ячої луски (рис. 6, 10-13).

За стилем орнаменту посуду об'єкт К із Бродова дещо перегадується з матеріалами з Пересопниці (Терський 1998), де об'єкт (яма) за кістками тварин датований ¹⁴C 2460-2320 cal BC (Szymut 1999, p. 65).

Вілія — в широкій заплаві лівого берега однойменної річки, на північ від села, є невеликі піщані підвищення — останці, на яких в різні роки виявлені різночасові пам'ятки, на трьох зафіксовані сліди перебування людності ККА.

1. Грушова долина I. У 1980-х рр. О.М. Романчук, а в 1997 р. О.Л. Позіховський і В.О. Са-

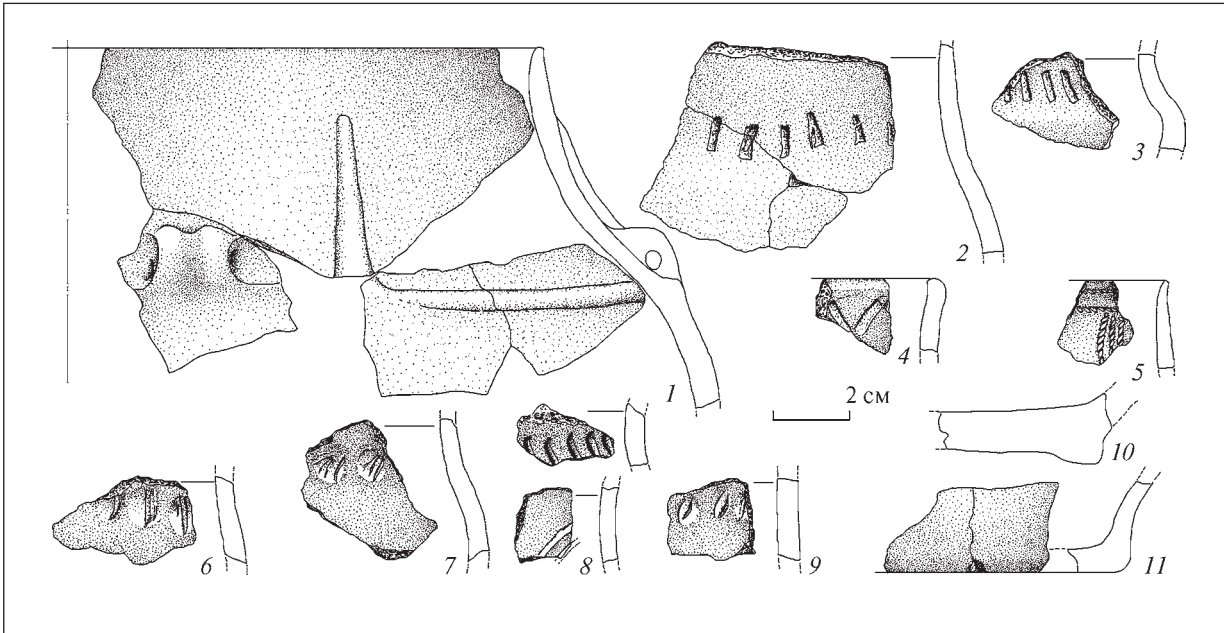

Рис. 5. Бродів, об'єкт К, кераміка

молюк у стінах меліоративної канави та шурфі виявили уламки посуду ККА.

2. Грушова долина II. Багатошарове поселення виявлене О.А. Бондарчуком і О.М. Романчуком і надалі неодноразово відвідувалося О.Л. Позіховським. Знайдено, зокрема, уламки неорнаментованої вази ККА (рис. 7, 1).

3. Попова долина. На низькому останці, нині повністю зруйнованому, О.М. Романчук у 1983 р. зібрав матеріали ККА. У невеликій добірці є орнаментовані стінки амфор з домішками піску та вапняку? й уламки шліфованих сокир (Позіховський 1998, с. 140, рис. 1, 8).

Вільбівне — окремі знахідки в околицях села виявлені розвідками С.С. Березанської, А.П. Савчука та В.І. Канівця в 1950-х рр. На рубежі тисячоліть там зафіксовано кілька пунктів, де зібрані поодинокі зразки ККА (Романчук 2007, с. 479—481, рис. X). Ще кілька місцин виявлені пізніше, усі в заплаві правого берега Горині.

1. На захід від села на низькому піщаному підвищенні Д.Ю. Вертелецький 2005 р. в стінах меліоративної канави виявив матеріали доби бронзи—раннього заліза, зокрема фрагменти посуду ККА (рис. 7, 2—5).

2. В уроч. Радомишля, на західній околиці села, на високому піщаному останці, порослому сосновим лісом, зібрані окремі фрагменти кераміки ККА та крем'яна шліфована сокира-гесло.

3. Уроч. Горохисько — піщаний останець у заплаві. 1996 р. в стінах силосних траншей О.Л. Позіховський, окрім кераміки енеоліту—

раннього заліза, знайшов неорнаментоване вінце півкулястої миски ККА.

5. Мис, де стоїть церква. В процесі розвідок 2007 р. (керівник Б.А. Прищепка) був закладений шурф 2,0 × 2,0 м. У передматериковому шарі трапилася кераміка та крем'яні вироби ККА.

Кургани — біля цього села в 1950-х рр. провадив розвідки В.І. Канівець. 1999 р. О.М. Романчук виявив двошарове поселення за 3,0 км на північний схід від села (Кургани II) з матеріалами маліцької культури та ККА (Романчук 2007, с. 482—483, рис. XIV, 1, 3, 4).

Ще одне поселення, в уроч. Панський Сад, що на північний захід від села, розміщене в широкій заплаві правого берега Горині, на піщаному останці, з заходу та сходу оточеному старицями. У 2002 та 2007 рр. Д.Ю. Вертелецький, А.Б. Бардецький і О.Л. Позіховський зібрали там окремі фрагменти кераміки ККА (рис. 7, 6).

Лючин, уроч. Полянки — у 1980-х рр. О.Л. Позіховський виявив багатошарове поселення на південь від церкви, в широкій долині р. Збитенька, на східному краї низького останця. З-поміж інших зібраних на поверхні знахідок трапилося кілька уламків кераміки ККА.

Межиріч — біля села, окрім кам'яної гробниці, виявлено два пункти, де трапилися сліди ККА (Позіховський 1998, с. 141, рис. 1, 1—7). Додамо до них багатошарове поселення в уроч. Вигін-Ферма — на першій надзаплавній тера-

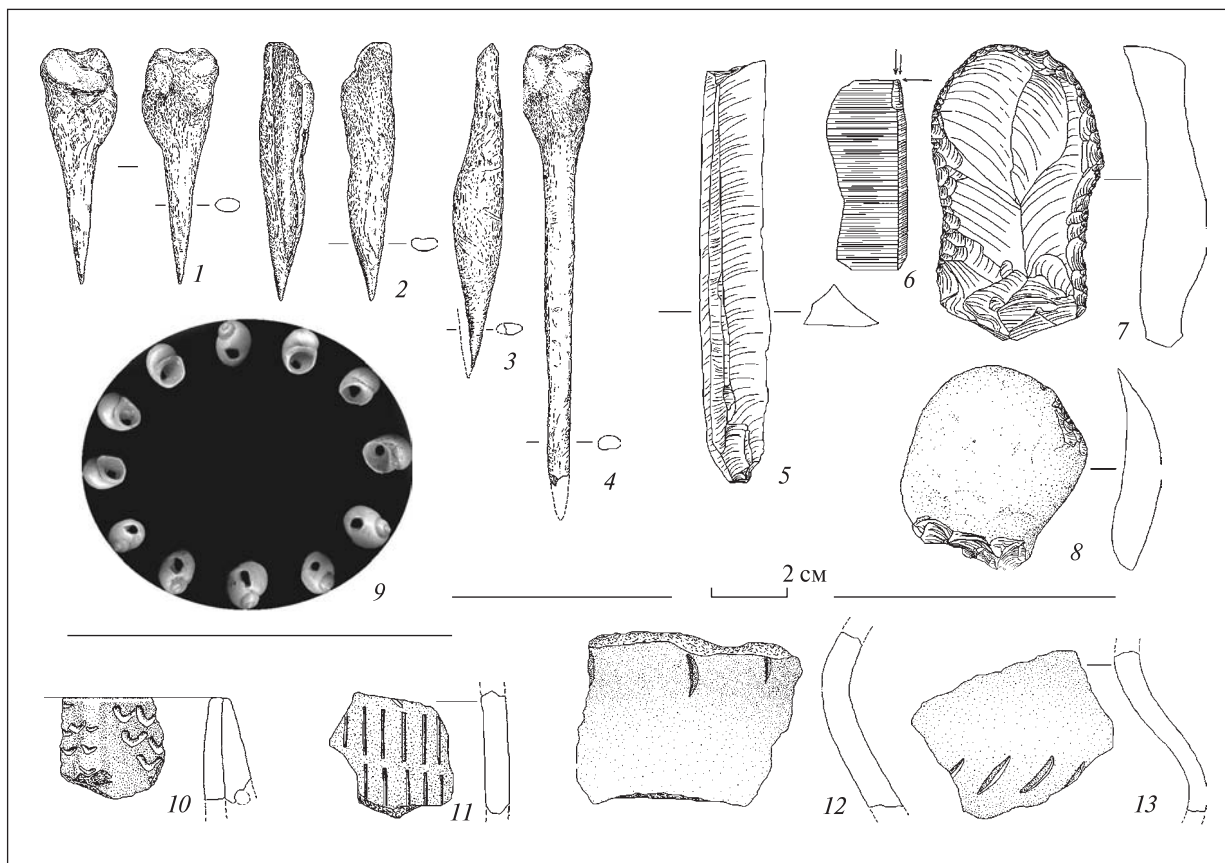

Рис. 6. Бродів: 1–9 — об'єкт К; 10–13 — кераміка з культурного шару

сі правого берега Вілії, виявлене в 1980-х рр. і частково досліджене в 2009–2010 рр. О.Л. Позіховським. В розкопі площею 300 м² трапилося трохи кераміки ККА, зокрема уламок амфори з «вусами» під вушком і уламок сокири-тесла з сірого західноволинського туронського кременю (рис. 7, 7, 8).

Острог — на території міста сліди ККА трапилися в кількох місцях.

1. Уроч. Старий пляж I — багатощарове поселення розкинулося в заплаві р. Вілія на низькому піщаному останці, західний край якого перетинає річка. Виявлене в 1950-х рр. місцевими краєзнавцями. Зібрані нечисленні матеріали ККА — уламки кераміки (рис. 8, 1, 2) і заготовка сокири-тесла з темно-сірого західноволинського туронського кременю (рис. 8, 3).

2. Нове місто (вул. Згоди), перша надзаплавна тераса правого берега Вілії. Під час охоронних розкопок 2005 р. в культурному шарі знайдені уламок орнаментованої стінки амфори та фрагмент крем'яної сокири-тесла (Прищепа, Позіховський, Чекурков 2006).

3. Вул. Академічна, 10–12 (подвір'я костелу та церкви Св. Миколая) — найвища ділянка першої надзаплавної тераси лівого берега Вілії.

В культурному шарі трапилися окремі неорнаментовані фрагменти від амфор і вази. На стінці однієї з амфор розміщена мала підковоподібна ручка з вертикальним отвором, на стінці іншої — відбитки підтрикутного штампа (Прищепа та ін. 2005).

Нижче та далі на схід, на нижньому краї цієї тераси на розі вул. Островського та Яворницького, в 2009 р. О.А. Бондарчук і О.Л. Позіховський у шурфі виявили ще кілька фрагментів посуду ККА.

Додамо, що в різний час у місті випадково знайдено вісім сокир-тесел і доліт, зокрема у вказаних місцях (Нове місто, Старий пляж I), а 1941 р. — сокира-тесло в уроч. Карпати (вул. Городище; рис. 8, 4), де пізніше була виявлена кам'яна гробниця (Свешников 1983, с. 27). Вони виготовлені із західноволинського туронського сірого кременю різних відтінків, інколи смугастого, і ретельно зашліфовані.

4. Сліди цвинтаря ККА є і на згаданій пам'ятці Острог-Земан. Дослідження її тривають, тож обмежимося ілюстрацією однієї посудини (рис. 8, 7).

Розваж, уроч. Кошара — багатощарова пам'ятка на схід від села, в широкій заплаві лі-

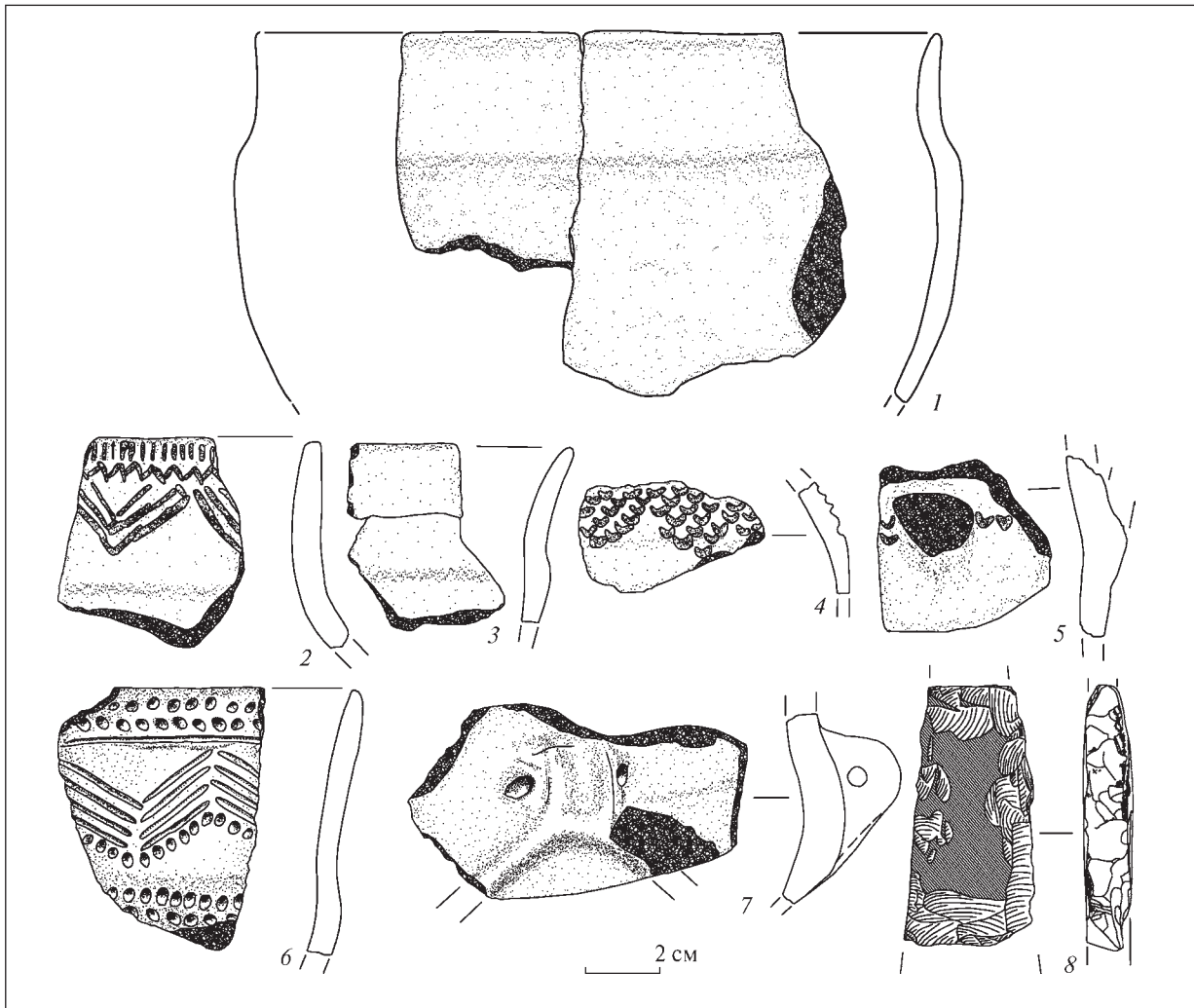

Рис. 7. Знахідки з пунктів: 1 — Вілія, Грушова долина II; 2—5 — Вільбівне; 6 — Кургани, Панський Сад; 7, 8 — Межиріч, Вигін-ферма

вого берега Горині. Відкрита 1996 р. О.Л. Позіховським і досліджується під його керівництвом з перервами від 2005 р. З різночасових матеріалів опубліковані знахідки городоцько-здовбицької культури (Бунятян, Позіховський 2011). Загалом розкопано площу 500 м². На тлі інших культур матеріали ККА одиничні та представлені уламками амфор і ваз. Можливо, до цієї культури належить частина крем'яних сокир-тесел з заполірованим лезом.

Монастирсьок — на схід від села, на низькій лівій терасі Горині 2008 р. Д.Ю. Вертелецький знайшов два уламки кераміки ККА: неорнаментоване вінце з вертикальним вушком і орнаментовану стінку (рис. 8, 5).

Мощаниця — 2008 р. О.Л. Позіховський зібрав поодинокі матеріали ККА на південь від замку, на лівому березі струмка.

Слобідка — біля цього села відмічено два пункти.

1. Слобідка I (Кар'єр) — багаточарове поселення на західній околиці села, на першій надзаплавній терасі правого берега Вілії, виявлене в 1950-х рр. Й.В. Новицьким (Свєшніков, Нікольченко 1982, с. 87). Збори А.Б. Бардецького та Д.Ю. Вертелецького 2004 р. підтвердили різночасовий характер пам'ятки. Знайдено фрагмент вінця ККА (рис. 8, 6).

2. Слобідка II (уроч. Березина II) — багаточарове поселення виявлене О.М. Романчуком у 1970-х рр. на східній околиці села, на мисоподібному виступі першої надзаплавної тераси правого берега Вілії. Зібрані окремі фрагменти ККА (фігурує в публікації як Слобідка I/уроч. Березина I: Романчук 2007, с. 494—496, рис. XXX, 9).

Хорів, уроч. За озером — багаточарове поселення на низькому піщаному останці в широкій заплаві лівого берега Горині, виявлене О.Л. Позіховським і досліджене М.А. Пеле-

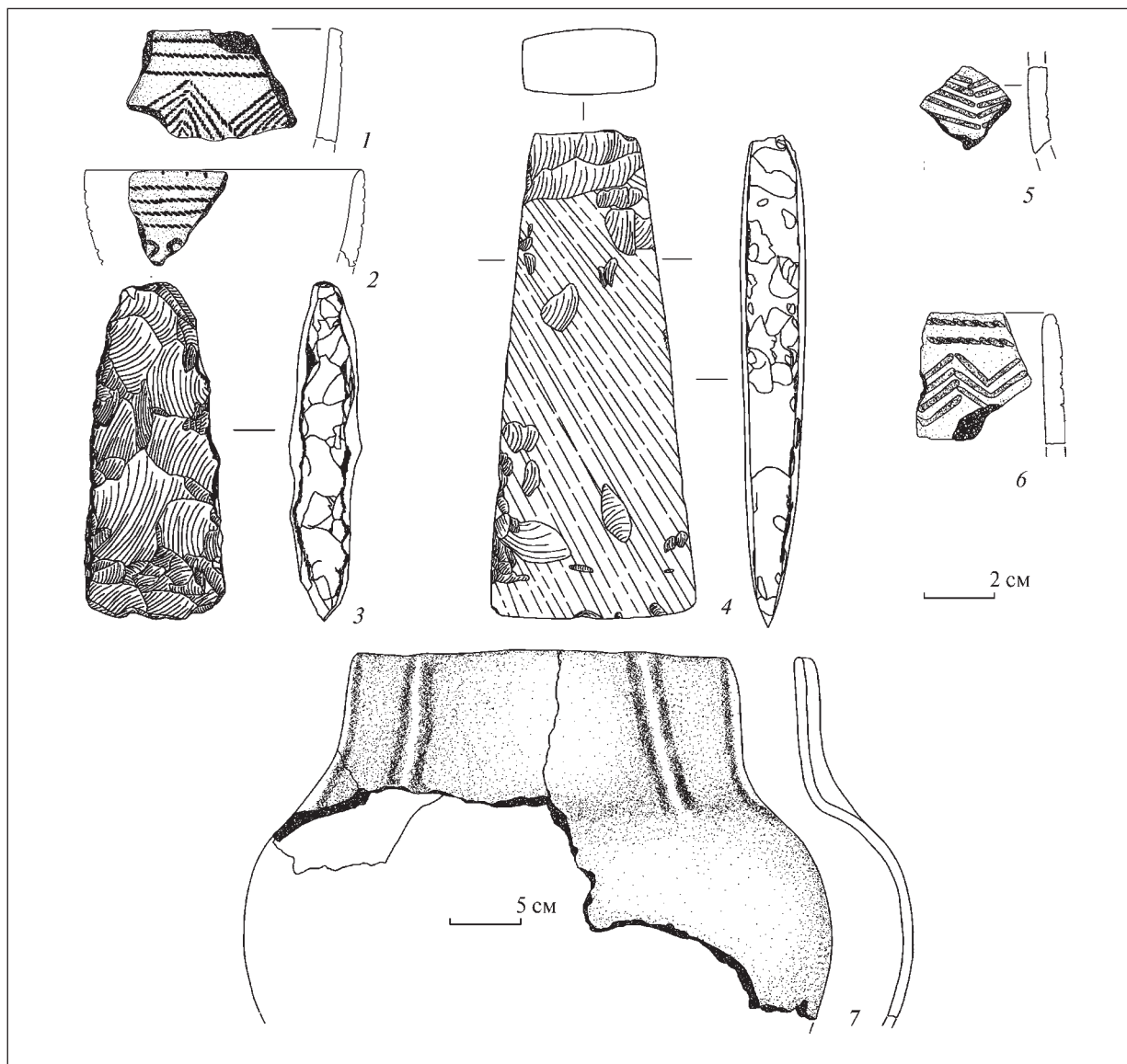

Рис. 8. Знахідки з пунктів: 1—3 — Острог, Старий пляж I; 4 — Острог, Карпати (вул. Городище); 5 — Монастирськ; 6 — Слобідка I; 7 — Острог-Земан

щишиним. У процесі розкопок 1976 р. (площа 542 м²) не знайдено жодної посудини ККА. 1981 р. в найнижчій східній частині останця (нині знищеної меліоративною каналом) О.Л. Позіховський знайшов фрагмент орнаментованого вінця амфори.

Далі на південь, уже в межах Білогірського р-ну Хмельницької обл., матеріали ККА зафіксовані біля **Карпилівки** (уроч. Пасовисько II), а також **Заріччя** (уроч. Пастівник) — села, навпроти згаданого с. Вілія. У широкій заплаві правого берега Вілії, на низьких піщаних останцях, О.Л. Позіховський 1996 р. виявив багаточасове поселення, де зібрані фрагменти вазоподібного неорнаментованого посуду та сокиру ККА.

По правий бік Горині, навпроти Острога, біля нинішнього м. **Нетішин** (теж Хмельницька обл.) знахідки кераміки ККА зафіксовані розвідками ще в 1950-х рр. (Канівець 1952). На концентрацію тут таких пам'яток вказують розкопки під керівництвом С.С. Березанської курганных насипів (так зв. зольників) у заплаві Горині на рубежі тисячоліть. У кількох насипах, насичених знахідками різного часу, виявлені уламки посуду ККА. Наведемо декотрі з цих пам'яток².

Курганна група I, курган 1, 1998 р. — уламки кількох посудин (рис. 9).

² Висловлюємо щире подяку С.С. Березанській та учаснику експедиції Я.П. Гершковичу за дозвіл опублікувати ці матеріали. Зберігаються в Нетішинському міському краєзнавчому музеї.

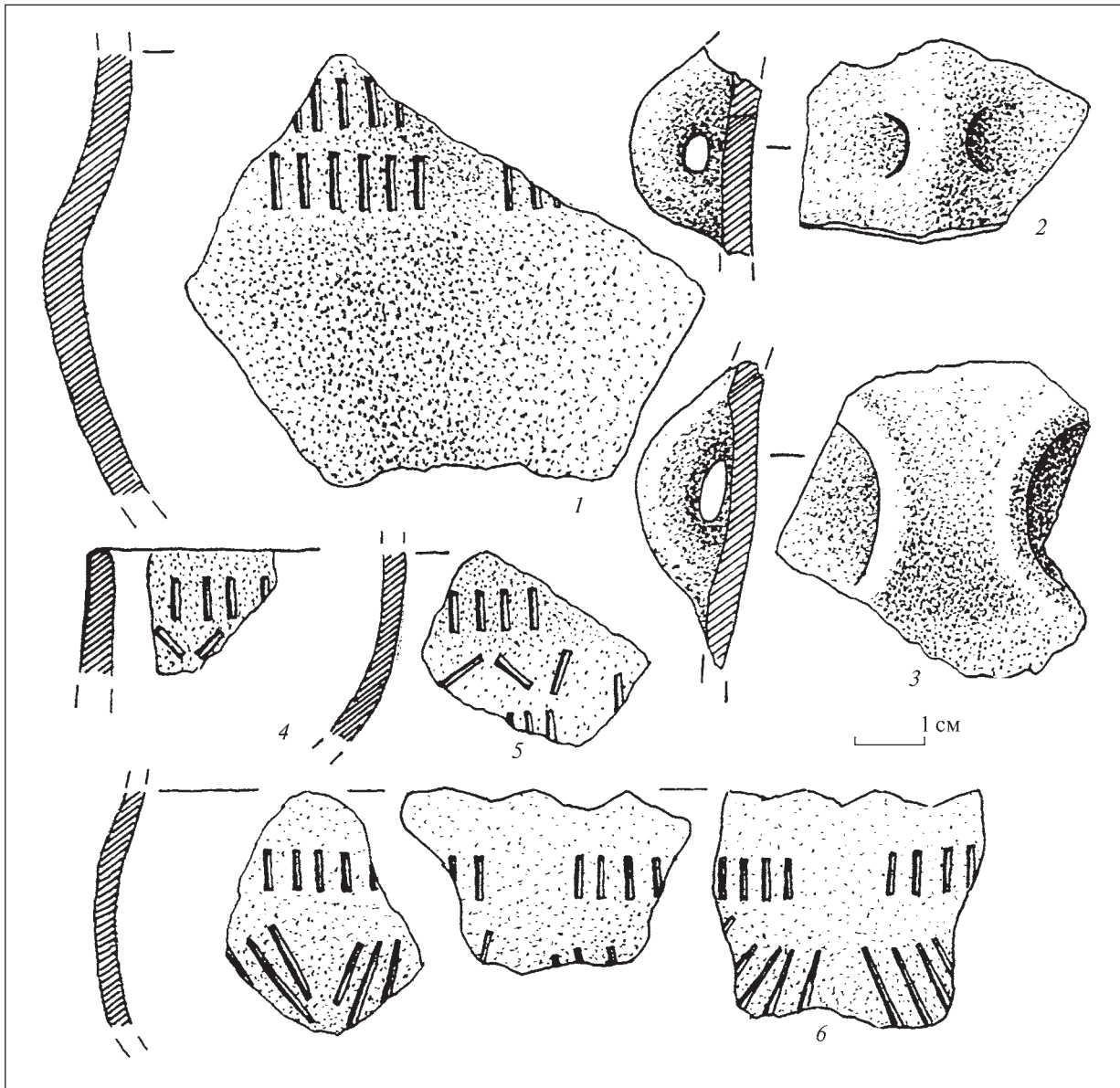

Рис. 9. Нетішин, група I, курган 1. Знахідки з насипу (тут і далі за С.С. Березанською)

Уроч. Козацькі Могили, курган 7, 1999 р. — 40—50 уламків посуду. Графічно частково реконструйовані: велика, мабуть, неоздблена амфора (рис. 10, 1), вазоподібна неоздблена посудина з вушками (рис. 10, 3), подібна до знайденої в похованні з Михалківців, та ще одна, прикрашена відбитками прямого штампа (рис. 10, 6). Привертають увагу уламки амфори з низенькою розхиленою горловиною, оздобленою рельєфними защипами (рис. 10, 2).

Курган 12, 2003 р. — кілька уламків від амфори ККА (рис. 11).

Уламки посуду ККА з Нетішина, безперечно, вказують, що в процесі зведення цих насипів населенням тщинецької культури були

поруйновані якісь об'єкти ККА, можливо й гробниці. На останнє може побічно вказувати опублікований курган 8 (Березанська, Гошко, Самолюк 2004), де, крім 49 фрагментів посуду та крем'яної сокири-тесла ККА, виявлено рештки якоїсь кам'яної конструкції. Чи не скористалися для її зведення матеріалом давнішої гробниці?

Насамкінець додамо, що в Державному історико-культурному заповіднику м. Острог зберігається чимало крем'яних сокир-тесел і так зв. доліт ККА, що походять із Волосківців (уроч. Березина), Хорова (уроч. Підлужжя), Краєва, Плоски, Данилівки на Острожчині та сусідніх сіл Хмельницької обл. (Дорогоща та Кам'янка Ізяславського р-ну).

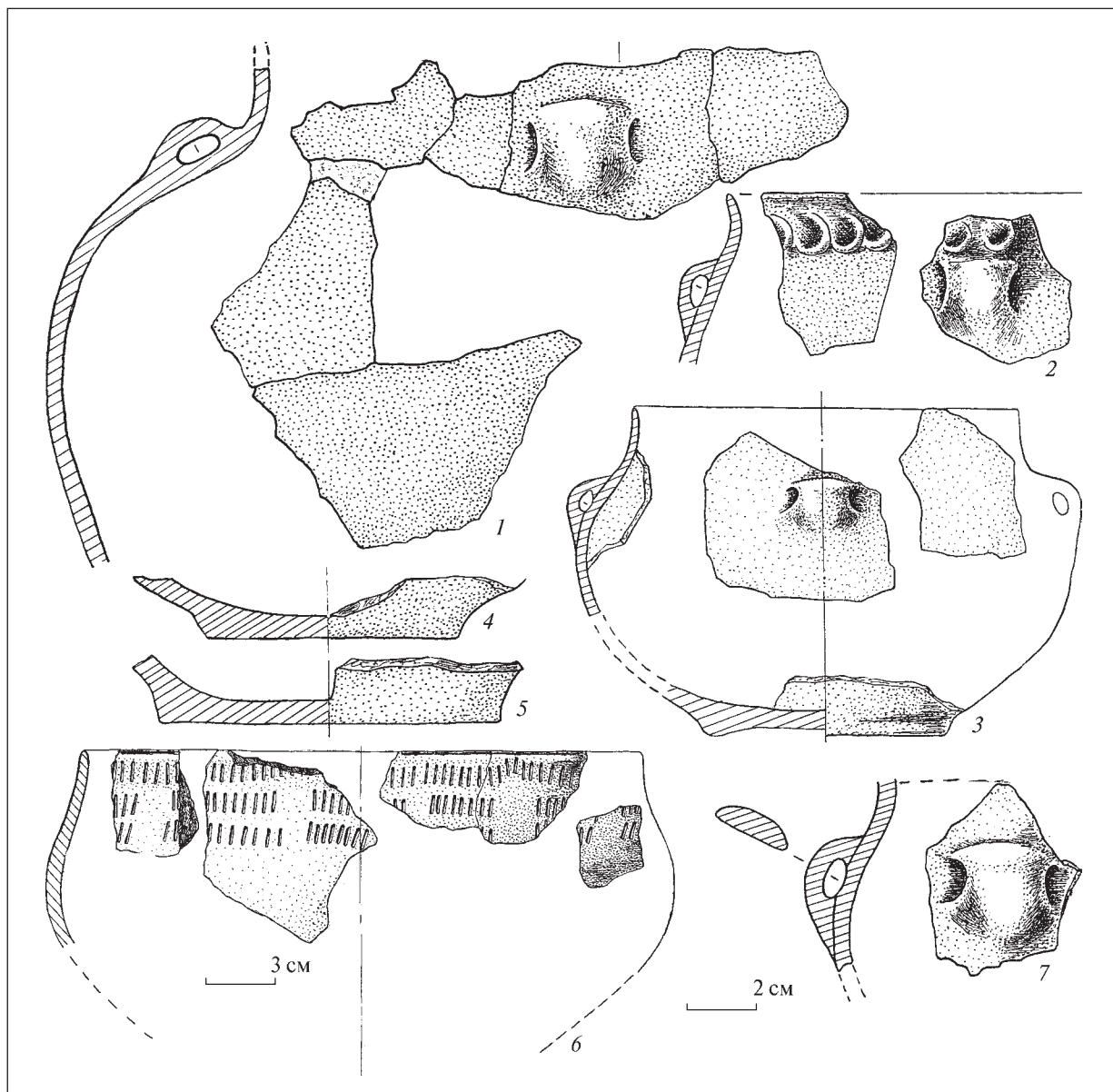

Рис. 10. Нетішин, Козацькі Могили, курган 7. Знахідки з насипу

Підсумки

З формального боку введення до наукового обігу нових пам'яток збагачує керамічний комплекс ККА Західної Волині незнаними досі варіантами форм і оздоблення. Строкатість посуду помітно зростає за рахунок матеріалів поселень, що яскраво продемонструвала перша ділянка розкопок у Пересопниці (Терський 1998) і підтверджують подані тут матеріали. Вони урізномбарвлюють на Західній Волині добірку амфор, мисок і вазоподібного посуду. З-поміж загалом типового для ККА посуду відзначимо оригінальні великі амфору з Бродова (рис. 5, 1) та горщик із Острога-Земана (рис. 8, 7), невідомий досі

на Західній Волині варіант вазоподібного посуду (рис. 2, 3; 10, 3). Так само загалом традиційна орнаментация поповнилася новими комбінаціями поєднання різних елементів, як приміром на амфорах із Михалківців (рис. 2, 1, 2), валиковим оздобленням (рис. 5, 1; 8, 7), зокрема й у вигляді вусів, що відходять від вушок (рис. 7, 7).

Що стосується технології виготовлення посуду, то вкажемо, що нами не помічена домішка подрібненої мушлі, зазначена неодноразово І.К. Свешніковим як така чи в поєднанні з піском і рослинною, помітною за вигорілими пустотами (гробниці в Межирічі, Іванні, Кутянці та ін.). Не виключено, що останні є наслідком вигорання домішки вап-

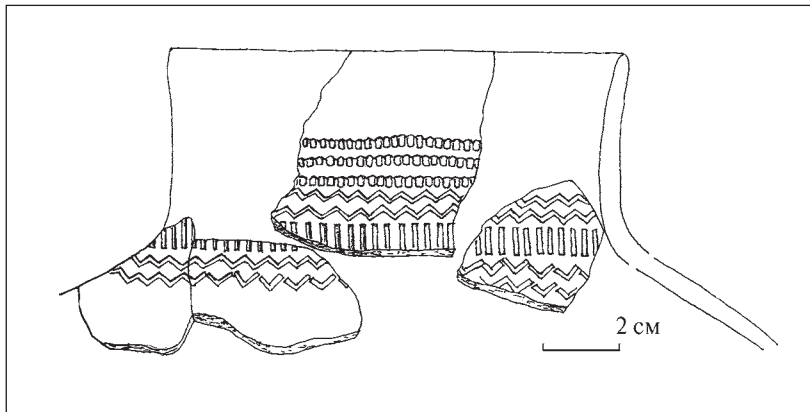

Рис. 11. Нетішин, курган 12. Знахідка з насипу

няку (деякі зразки кераміки з Вільбівного та Вілії). Здебільшого в тісті зафіксовано пісок, схоже природного походження, часто доповнений крихтами перегорілого кременю чи просто подрібненого, висушеної глини, її жорстви та піриту, лише жорстви чи подрібненого каменю. Окремі зразки посуду виготовлені з добре відмудленої маси.

Серед домішок звернемо увагу на грудочки висушеної глини. Вони зафіксовані в посуді з поховань східнолюблінської групи ККА, що розглядається польськими дослідниками як можливий наслідок впливів пізньотрипільських племен (Ścibior, Kokowski, Koman 1991, s. 101). У тому є певна рація. Наприкінці фаз Жванець і особливо Касперівці, за періодизацією Т.Г. Мовші (для Західної Волині — типи Хорів і Костянець, за М.А. Пелешишиним) у кухонній кераміці трипільської культури, поряд з традиційними для неї домішками піску та подрібнених мушель, фіксується й домішка грудочок висушеної глини, яку, зазвичай, називають шамотом. На нашу думку, ця новація з'явилася внаслідок контактів трипільців з носіями культури лійчастих кубків (радне її пізньої фази — баденсько-кубкової), де така домішка традиційна.

Але, що важливіше, вздовж Горині та її допливів (Вілія, Збитенька), в межах доволі невеликого простору (з півночі на південь по прямій це 30,0 км), маємо, враховуючи й раніші публікації (див.: Пелешишин 1998, с. 131), щільну мережу пам'яток, зокрема й побутового характеру. Така ситуація — не виняток для Західної Волині та, схоже, лише демонструє ступінь обстеження території. Подібна насиченість пам'ятками ККА зафіксована вздовж Ікви в районі Дубна (Прищепа, Ткач 2006), зростає їхня кількість і на

території Волинської обл. (Охріменко, Бурчак, Мазурик 2002). Це докорінно змінює уявлення про волинську (принаймні західноволинську) групу ККА, яка досі поставала, головню, як «культура поховань» чи кам'яних гробниць, чим відрізнялася від західніших регіонів її поширення.

Через характер знахідок ККА — а це збори на поверхні або вкраплення матеріалів у нашаруваннях полікультурних пам'яток — визначити їхню сутність неможливо. М. Шмит класифікує такі як невизначені — група IV.C (Szymt 1999, p. 33), і в тому є певний сенс. Можливо, деякі з них маркують сліди перегону худоби та тимчасові табори.

Досі рідкісними на Західній Волині були пам'ятки з об'єктами ККА — Озліїв (сліди ями), Межиріччя (яма 4, зважаючи на поправку М. Шмит: Szymt 1999, p. 31). Але розкопки в Пересопниці спростували те враження (Терський 1998; Прищепа, Ткач 2006, с. 223—224, рис. 9; 10). Нині до таких можна додати Бродів і Межиріч-Попівщину (Позіховський 1998, с. 141), а також, можливо, такі пункти на Дубненщині як Кам'яниця (хут. Заболоття 3), Дубно-Волиця, Івання (уроч. Коло греблі), де виявлено значну кількість кераміки (Прищепа, Ткач 2006). Через відсутність на них об'єктів, які можна було б назвати житлами, їх класифіковано як стійбища — пам'ятки групи IV.A.2 (Szymt 1999, p. 33). З погляду дотримання критеріїв класифікації то цілком слушно, але, зважаючи на насиченість керамікою розкопаних ділянок у Пересопниці, Бродові та Хорові-Підлужжі, навряд чи справедливо. Самі кліматичні умови вимагали організації зимівок і зведення осель, аби сховатися від холоду та вберегти молодняк від морозів. Тож виявлення поселень з домівками — справа часу, що й де-

монструє шойно оприлюднена попередня інформація про розкопки 2010 р. на багатошаровому поселенні Любеля I у Жовківському р-ні Львівської обл. (Милян та ін. 2011).

Та вже нині зрозуміло, що поховання були влаштовані не на малозаселеному просторі. Здебільшого поблизу них відомі й сліди «поселень» — Межиріч, Острог, Кутянка, Дубно-Волиця, Івання, Новомалин, Товпизин, хоча довести прямий зв'язок між побутовими й по-

ховальними пам'ятками важко, оскільки кераміка ККА Західної Волині не піддається поки що хронологічній класифікації, а про вияв тут якихось локальних угруповань навіть не йдеться. Але щільність побутових пам'яток не слід переоцінювати (а водночас і демографічний потенціал людності ККА), зважаючи на їх характер (сезонні чи навіть кількадевні та цілолітнє мешкання), а також час тривання цієї культури на просторах Волині.

- Березанська С.С., Гошко Т.Ю., Самолюк В.О.* Колективне поховання тшинецької культури на р. Горинь // *Археологія*. — 2004. — № 1. — С. 111—125.
- Бунятян К.П., Позіховський О.Л.* Поселення городоцько-здобвицької культури неподалік Острога // *Археологія*. — 2011. — № 3. — С. 82—101.
- Канівець В.І.* Звіт про археологічну розвідку в Західній Україні в 1952 р. // *НА ІА НАНУ*, 1952/166.
- Мазурик Ю., Панишко С.* Нова поховальна пам'ятка культури кулястих амфор на Волині // *Волино-Подільські археологічні студії*. — 1998. — 1. — С. 129—130.
- Милян Т.Р., Сало Б.Я., Назар І.І. та ін.* Дослідження багатошарових поселень Любеля-1 та 4 у Львівській обл. // *АДУ* 2010. — К.; Полтава, 2011. — С. 239—240.
- Охріменко Г., Бурчак В., Мазурик Ю.* Нові знахідки культури кулястих амфор на Волині та Поліссі // *Минуле та сучасне Волині й Полісся: край на межі тисячоліть*. Мат-ли Х наук. історико-краєзн. конф. — Луцьк, 2002. — С. 140—142.
- Пелецишин М.А.* Нові пам'ятки культури кулястих амфор у Західній Волині // *Наукові записки Львівського історичного музею*. — 1998. — VII. — С. 129—139.
- Позіховський О.* Нові матеріали до археологічної карти епохи пізнього енеоліту середнього Погориння // *Волино-Подільські археологічні студії*. — Львів, 1998. — 1. — С. 140—145.
- Позіховський О., Самолюк В.* Дослідження ґрунтового могильника IV—III тис. до н. е. в м. Острог // *Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею*. — 2006. — 4. — С. 155—158.
- Позіховський О.Л., Самолюк В.О.* Дослідження ґрунтового могильника доби енеоліту—ранньої бронзи в м. Острог // *АДУ* 2005—2007. — К.; Запоріжжя, 2007. — С. 310—313.
- Прищепя Б.А., Позіховський О.Л., Романчук О.М., Чекурков В.С.* Розкопки на території костелу Успіння Пресвятої Богородиці Діви Марії в м. Острозі Рівненської обл. // *АДУ* 2003—2004. — Запоріжжя, 2005. — С. 262—265.
- Прищепя Б.А., Позіховський О.Л., Чекурков В.С.* Розкопки на території «Нового міста» в Острозі // *АДУ* 2004—2005. — К.; Запоріжжя, 2006. — С. 311—315.
- Прищепя Б., Ткач В.* Нові дослідження пам'яток культури кулястих амфор між Стиром і Горинню // *Нариси культури давньої Волині*. — Луцьк, 2006. — С. 218—235.
- Прищепя Б.А., Чекурков В.С., Позіховський О.Л. та ін.* Звіт про археологічні експертизи та розвідки на території Рівненської області у 2008 році // *НА ІА НАНУ*.
- Романчук О.* Нові пам'ятки доби енеоліту в басейнах нижньої течії річок Вілії та середньої Горині // *Олександр Цинкаловський та праісторія Волині*. — Луцьк, 2007. — С. 474—533.
- Свешников І.К.* Культура шаровидних амфор. — М., 1983 (САИ. — Вып. В1—27).
- Свешников І.К., Нікольченко Ю.М.* Довідник з археології України. Рівненська область. — К., 1982.
- Терський С.* Поселення культури кулястих амфор у Пересопниці на Волині // *Волино-Подільські археологічні студії*. — Львів, 1998. — 1. — С. 131—139.
- Nosek S.* Kultura amfor kulistych w Polsce. — Wrocław; Warszawa; Kraków, 1967 (Prace komisji archeologicznej. — 8).
- Szmyt M.* Between West and East. People of the Globular Amphora Culture in Eastern Europe: 2950—2350 BC. — Poznań, 1999 (BPS. — 8).
- Ścibior J., Kokowski A., Koman W.* Zespoły grobowe kultury amfor kulistych z zachodniej części Wyżyny Wołyńskiej // *Sprawozdania Archeologiczne*. — 1991. — 43. — S. 79—108.
- Wiślański T.* Kultura amfor kulistych w Polsce północno-zachodniej. — Wrocław; Warszawa; Kraków, 1966.

Надійшла 18.10.2011

ПАМЯТНИКИ КУЛЬТУРЫ ШАРОВИДНЫХ АМФОР В ОКРЕСТНОСТЯХ ОСТРОГА

Активные разведки вдоль среднего течения Горыни и ее притоков, а также учет материалов, полученных в процессе раскопок многослойных памятников позволил существенно расширить источники по культуре шаровидных амфор в этом регионе. Они пополнены двумя погребениями и особенно многочисленными следами бытовой деятельности и обогащают материальный комплекс культуры шаровидных амфор Западной Волыни, в частности керамику, новыми нюансами формы и орнаментации. Впервые выявлены также украшения из ракушек, в целом редкие в этой культуре.

Но что важнее, значительное количество бытовых памятников существенно меняет представление о культуре шаровидных амфор на Западной Волыни, которая еще совсем недавно была представлена, главным образом, немногочисленными каменными гробницами и случайными находками. Также важно, что район Острога с точки зрения насыщенности бытовыми памятниками не является исключением, подобная ситуация засвидетельствована и вдоль р. Иква в районе Дубно.

Из-за характера находок ныне трудно классифицировать бытовые памятники. Некоторые из них фиксируют, видимо, стоянки и стойбища, другие — поселения более длительного характера. Но в любом случае они сближают Западную Волынь с другими регионами культуры шаровидных амфор и заставляют задуматься о способе жизни этого населения.

О.П. Pozikhovskiy, К.П. Bunyatyayn

GLOBULAR AMPHORA CULTURE SITES IN THE SUBURBS OF OSTROH

Intensive archaeological excavations along the middle flow of the Horyn River and its inflows, as well as processing of materials obtained during excavations at multilayer sites, significantly broadened the sources for study of Globular Amphora culture in this area. They are supplemented with two burials and especially numerous traces of domestic activity; they enrich material assemblage of Globular Amphora culture in Western Volyn region, and in particular ceramics, with new tints in form and ornamentation. Also, for the first time there were discovered adornments made of shells, rare for this culture on the whole.

However, what's more important is that a significant number of domestic sites essentially changes the conception of Globular Amphora culture in Western Volyn region, which just recently was presented mainly by not numerous stone tombs and accidental finds. It is also important that Ostroh vicinity is not exceptional in terms of domestic sites density, a similar situation is recorded along the Ikva River and in the vicinity of Dubno.

Due to the nature of finds it is difficult to classify domestic monuments today. Some of them, apparently, record sites and camps, others — possibly settlements of longer duration. Nevertheless, they make Western Volyn region closer to other areas of Globular Amphora culture and set thinking about the way of living of its population.

О. Косько, В.І. Клочко, А. Ольшевський

РИТУАЛЬНИЙ ОБ'ЄКТ НАСЕЛЕННЯ ПРИЧОРНОМОРСЬКОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПІЛЬНОТИ ДОБИ РАННЬОЇ БРОНЗИ НА р. СЯН

Публікується курган культури шнурової кераміки, в якому виявлено ямно-катакомбний горщик.

К л ю ч о в і с л о в а: південно-східна Польща, курган, культура шнурової кераміки, культурні зв'язки.

16 серпня 2010 р. в ході рятівних археологічних досліджень на автомагістралі А4 в місцевості Свенте (пам'ятка 11), гміна Радимно, повіт Ярослав (рис. 1) виявлено перший у басейні Вісли об'єкт, безперечно пов'язаний з причорноморськими культурами доби ран-

ньої бронзи: ямною чи ямно-катакомбною. Дослідження провадила експедиція фірми ARCHE Терези Добраковської під керівництвом магістра Олександри Лукашевської¹.

¹ Автори висловлюють подяку пані Олександрі Лукашевській за надану можливість ознайомитися з матеріалами.

© О. КОСЬКО, В.І. КЛОЧКО, А. ОЛЬШЕВСЬКИЙ, 2012